

УДК 821.162.1-31С. Вінценз

Ярина ЯСНІЙ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПИТАННЯ ГЕНОЛОГІЇ У ТРИЛОГІЇ СТАНІСЛАВА ВІНЦЕНЗА «НА ВИСОКІЙ ПОЛОНИНІ»

У статті ми торкаємось питання генології у трилогії Станіслава Вінценза «На високій полонині». Дослідники творчості Вінценза зіткнулися з проблемою класифікації твору. Визначити єдину літературну форму, яка б підходила до всіх чотирьох книг Вінценза, дуже важко. Певні видові риси, конститутивні до одного тому, часом неможливо взагалі відшукати в інших. Тому дослідники творчості Вінценза уникають об'єднувати в одну літературну форму весь твір письменника, а класифікують окремі томи трилогії. Цей факт призводить до того, що «Правду старих віків» вважають епосом, «Зваду» — романом, «Листи з неба» — діалогом, а «Барвінковий вінок» — спогадом чи симпозиумом.

Ключові слова: гуцули, Карпати, Гуцульщина, генологія, літературна форма, епос, роман, діалог.

W tym artykule podjęto kwestię genologii w tetralogii Stanisława Vincenza «Na wysokiej poloninie». Badacze twórczości Vincenza zmierzali się z problemem klasyfikacji utworu. Określenie wspólnej literackiej formuły, która pasuje do wszystkich czterech ksiąg dzieła Vincenza, jest bardzo trudne. Niektóre specyficzne cechy, konstytutywne dla jednej z nich są czasami niemożliwe do znalezienia w innych. Stąd też badacze twórczości Vincenza unikają łączenia w jedną formę literacką całego utworu i klasyfikują poszczególne tomy tetralogii. Fakt ten prowadzi do tego, że «Prawdę starowieku» uznaje się za epos, «Zwadę» – za powieść, «Listy z nieba» – za dialog, a «Wianek barwinkowy» – za wspomnienie lub sympozjum.

Słowa kluczowe: Huculi, Karpaty, Huculszczyzna, genologia, forma literacka, epos, powieść, dialog.

In this article we deal with the question of genology in the trilogy of Stanislaw Vincenz «Na vysokii polonyni (On a high mountain valley)». Researchers of Vincenz's works have faced with the problem of works' classification. It is very difficult to identify common literary form that would fit all four Vincenz's books. Certain specific features constitutive to one volume sometimes can not be found in any other volume. So the researchers of Vincenz's works avoid merging entire composition into one literary form and classify individual volumes of the trilogy. This fact leads to the fact that «Prawda starykh vikiv (The truth of the old ages)» is considered to be epos, «Zvada (Dissension)» — novel, «Lysty z neba (Letters from the sky)» — dialogue, and «Barvinkovi vinok (Periwinkle wreath)» — memory or symposium.

Keywords: Guzuls, the Carpathians, Guzulschyna, genology, literary form, epos, novel, dialogue.

Якщо б ми захотіли порівняти «На високій полонині» з якимсь твором, розмістити серед інших літературних творинь, то це викликало б у нас чималі труднощі. Дослідники його творчості зіткнулися з проблемою розміщення цього твору, з одного боку, в епічній традиції, яка сягає античної доби, а з іншого — на складній мапі літературних форм ХХ століття. Знаючи виключно перший том (вірніше, те, що пізніше стало першим томом), Ян Бистронь у 1937 році задумувався, чи є цей твір науковою, тобто етнографічною працею. Але, зрештою, визначив її як епопею. Виникає питання, чи, ознайомившись із наступними томами, він би думав так само? На думку Еугеніуша Чаплеєвіча, скоріше за все, прочитавши «Зваду», прийшов би до висновку, що це роман, у випадку «Листів з Неба» — що це сократичний діалог, а щодо «Барвінкового вінка» — наполягав би на есе. Через багато років проблеми з класифікацією мав Чеслав Мілош, хоч добре знав, мабуть, як ніхто інший, «Високу полонину», тому присвятив Вінцен-

зу у своїй «History of Polish Literature» аж цілу сторінку. Отже, Мілош визнає твір частково історією або антропологічною сагою, частково спогадом, і, нарешті, певною мірою — поемою-прозою. Тут фігурують інші назви, але проблема залишається тією ж [2, с. 439].

Ян Котт поєднував поняття саги з антропологічною есеїстикою, пишучи: «...ostatnio odczytując “Zwadę” i “Listy z nieba” zdałem sobie sprawę, jak bardzo owa huculska saga, stare i nowe pasmo “Na wysokiej poloninie” podobne jest do Mythologiques Levi-Straussa...» [4, с. 137]. А Чаплеєвіч, звертаючи увагу на цю проблематику, використав у назві свого дослідження слово «загадка», яке сигналізує про проблему з визначенням статусу твору [6, с. 76].

Тому виникає питання, чим насправді є «На високій полонині», якщо ми торкаємось питання літературних форм. По суті, важко не погодитися з Яном Бистронем, що твір є епосом, оскільки він скрупульозно підпорядковується всім правилам цієї форми, які вважають-

ся найбільш істотними. Наприклад, вважається, що предметом епосу є епічне минуле народу. Цю умову виконує чи не кожна сторінка твору Вінченза. Достатньо пригадати, що навіть якщо події відбуваються відносно недавно, восени 1887 року, в День Розлучення, то це і так передує року народження автора (1888). Проте важливішим видається інше. Акція «Полонини» охоплює довший проміжок часу — майже два століття. Особливо об'ємна частина твору (обидва томи другого пасма, тобто «Звада» і «Листи з неба») стосуються 60-х років XIX століття. По-друге, не дивлячись на, можна сказати, календарну давнину, тут ідеться про епічний час, котрий пройшов і вже не повернеться; більше того, він є недосяжним для сучасної людини, незрозумілий, бо належить іншій епосі й іншій культурі. Одночасно це є час не лише давній, а також кращий, ідеальніший і чистіший. Більше того, це час, важливіший від сьогоднішнього, бо він є героїчним. У тому значенні, що містить у собі героїчне минуле гуцулів: спочатку епоху опришків, а потім епоху боротьби за збереження власної культури, незважаючи на нахабні наступи західноєвропейської промислової цивілізації.

Як відомо, епос презентує історію народу, конструє модель світу, мікросвіт, кожній частині якого відповідає частина реального світу, кожному оберту частинки — зміна в Макрокосмосі.

Анджей Кусьневич, пишучи про твір, зазначає: «Powstawał epos o Pokuciu i Huculszczyźnie, na miarę, jakiej bodaj nie doczekały się Tatry ani Podhale». І далі: «Niektóre partie Wysokiej połoniny czyta się jak poemat» [8, с. 5–7].

Джерелом епосу є міфи, казки, перекази про героїв. Епос вільно рухається у часі, з основної площини минулого перебігає у майбутнє. Точно так само, як це відбувається у Вінченза.

Пишучи про «На високій полонині» як про епос, ми пригадували про його міфічний складник. Звернімо увагу на деякі типові для епосу міфологічні елементи циклу.

Це передусім автономні фрагменти, які мають риси міфу (не лише структурно), такі як «Сироїди», «Рахманська країна», «Самаель в небі». Треба вказати й на інші первістки міфу, передусім вимір часу і простору. Коротко кажучи: замкнутий у моделі кола річний цикл, який створюється завдяки повторюваності сільськогосподарських робіт, народних обрядів і костельних свят, має, без сумніву, характер міфіч-

ного часу. Цей характер додатково підкреслюють сакральність певних суспільних дій.

Подібно творить універсум і замкнутий простір, котрий розуміється як центр всесвіту. Кордон між власним і чужим простором є чітко окресленим, його рідко перетинають, і то лише у специфічних ситуаціях, котрі часто нагадують міфічну подорож. Постійно нав'язується протиставлення «своє — чуже», «власне — не наше», «знане — незнане», а сфера чужини піддається у свідомості героїв своєрідній демонізації. У тому просторі знаходяться місця, особливо важливі, святі — чи тому, що пов'язані з постатями святих, або тому, що становлять вхід до іншого, пекельного або небесного світу. До міфу слід би було теж віднести способи презентації деяких постатей, як реальних, так і тих, котрі з'являються у легендах і переказах. Інколи здається, що Вінченз представляє деяких героїв таким чином, що аналогія з витками класичної міфології не є випадковою (наприклад, подорож Мандата у «Зваді» нагадує «Одисею»).

Але потрібно зауважити, що міфологізація не означає відходу від історизму. Адже у цьому випадку міф є одним зі способів представлення дійсності.

Якщо основною рисою епосу вважати твердження, що «джерелом епосу є народна традиція» [5, с. 548], то твір Вінченза слід би було вважати за архіепос і архієпопею [6, с. 76], оскільки весь світ Гуцульщини, вже неіснуючий, такий, який належить минулому, був витворений із легенд і переказів, із пісень та оповідань, із дум і переповідок. Причому весь той матеріал не трактується пасивно. У тексті ми багаторазово зустрічаємо згадки про те, як збиралися по крупинці різні оповідання, дозріваючи довгі роки, не стільки укладалися у певну цілість, скільки ту цілість творили.

Умовою епосу має бути, як говорить Бахтін, абсолютна епічна дистанція, яка відділяє від сучасності, тобто від часу автора і його слухачів. Що стосується твору Вінченза, то безсумнівним є одне: у тексті можна знайти не лише виразне розділення і протиставлення «знівельованого» у сьогоднішньому «гіршому часі» нашого світу, в якому відбувається оповідь, і того світу — про який розповідається, але також віддалення в часі тих двох світів. Це завжди велика відстань (як часова так і ментальна), тому так важко між ними знайти безпосередній контакт. А якщо такий і трапляється, то він має або дуже спорадичний, або посередницький характер.

Ще багато можна говорити про «Високу полонину» як про світ епосу, яку наповнюють по-статі, сконструйовані відповідно до цієї форми. Схожість ми б могли віднайти в будові й розвитку фабули (капітальний спосіб переривання і закінчення повісті, поведінка і вигляд героїв, повторювання тощо), у контактах між чуттєвим і надчуттєвим, у ролі, яку відіграє тут природа, тощо.

Проте, говорячи про твір Вінченца як про епос, здається, критики уникають ще іншого терміна — роман. Слід зазначити, що епічні риси «Полонини» не перекреслюють її приналежності до романістичних форм.

Роман, як зауважив Ортега і Гассет, це «gatunek o zwolnionym tempie» [7, с. 339]. Романістичний виток, тривалість подій становлять претекст до викладення певних речей, аж до образу світу включно. Романістичний характер має не стільки множення подій, скільки дріб'язкове представлення їх елементів. Романістичною рисою є величезна кількість деталей, ретардація, яка служить відтворенню атмосфери, а не розбудові акції.

Пригадаймо собі риси роману. Найінтенсивніше виділяється у творі Вінченца його багатомовність. Вона складається з польської, української, вірменської, румунської, угорської, російської, німецької, французької, англійської, старогрецької, латинської, італійської мов. Ці мови ніколи не співіснують пасивно, але ніби беруть участь у великому діалозі. Презентують властиві їм посади, погляди, світогляди. Як зазначив Чаплеєвіч, «z tych spotkań i konfrontacji, a przede wszystkim wpływu na siebie i wzajemnego przenikania powstaje rozległa, otwarta na wszystkie strony Rzeczpospolita Języków» [6, с. 80].

«Багатомовна свідомість» і «світ функціональної багатомовності», які для Бахтіна є визначниками роману, стали у Вінченца не засобом для досягнення цілі, а головною ціллю літературного конструювання, її домінантою. Немає у польській літературі твору, який би так вагомо, так змістовно та ідейно розумів багатомовність.

Характеризуючи роман як літературну форму, в ролі його дальших визначників подається «радикальна зміна (по відношенню до епосу) часових координат літературного образу в романі», а також «нову сферу конструкції літературного образу у романі, а саме сферу максимального контакту з відкритим сьогоденням (сучасністю)» [5, с. 546]. Після того, що ми говорили про епічність світу «Високої полонини», здається, даремно шукати у Вінченца цих двох визначників. Однак справа не є такою простою.

Минуле, звичайно, є «абсолютним», але двічі, які до нього ведуть від сучасності, не зачинені. Прагнучи зрозуміти себе і побачити на власні очі своє не фальшиве, а правдиве обличчя, теперішнє шукає чогось, у чому могло б відображатися. Таким дзеркалом є для нього «давнина». У Вінченца минуле існує не для того, щоб його оплакувати чи споглядати, а для того, щоб на ньому будувати теперішнє і майбутнє.

Виявляється, що як захоплення минулим не виключає у творі Вінченца зацікавлення теперішнім, трактування минулого, як продовження теперішнього, так і пам'ять, яка є основою епосу, не перекреслює пізнання, яке становить істоту роману. «На високій полонині» існує завдяки пам'яті, але служить пізнанню. Стає одночасно функцією пам'яті й пізнання. Іншими словами: незалежно від того, що є епопеєю (епосом), має всі найважливіші риси роману. Видається і епосом, і романом одночасно. Всупереч і Бахтіну, і Бистроню.

Проте, якщо ми детальніше поглянемо на «Полонину» як на роман, то виникає сумнів: чи тільки цей твір (окрім епосу) є романом? Оскільки останній є від природи аморфною формою, не окресленою, як говорить Бахтін, неканонічною і змінною, тобто формою, якої по суті немає, бо вона постійно себе шукає, все у ній (або майже все) є дозволене, то можна вказати на великі частини трилогії, які не можна назвати частинами роману. В такому випадку риси роману занепадають, піддаються впливу і віддають поле діяльності іншим літературним формам. Таких місць у творі можна знайти чимало. Наприклад, що спільного з романом мають такі частини першої книги, як «Традиція про опришків», «Правда про опришків», «Історія та міфи»? Ці тексти позбавлені навіть найменшого елемента, котрий характеризує і вирізняє так звану художню літературу, в тому числі роман. Тут немає і сліду творення романістичного оповідача, який є посередником між автором і представленим світом. Натомість містить есеїстичні роздуми історичної та історіософської природи. Ці роздуми в одного випадку нагадують критичну оцінку так званого стану досліджень і доступних джерел, а в іншому — у дуже предметний (діючий) спосіб говорять про незвичність міфологічних уявлень гуцулів, зокрема про те, як у тих уявленнях вимальовується їх власна історія.

Таких фрагментів є чимало, наприклад, розділ «Хата», який описує вигляд гуцульських хат, приготування до їх будови, спосіб будування,

народні переконання гуцулів на тему вигнання і закорінення людини у світі, які укладаються в глибоку антропологічну філософію людського дому. Не можна віднести до роману також розділ «Трави», «Гірський час», які розповідають про гуцульські свята, про роль роботи, танцю та забави в житті гуцула, а також розділ «Нові часи», в якому розповідається про загрозу, яка насувається разом із початком вирубування лісів. Таким чином, ми бачимо цілі шматки тексту, котрі відхиляються від фабульних подій. Відступи розростаються до розмірів коротких етнографічних філософських есе. Неймовірна кількість детальних описів, чи то пейзажів, чи тварин, чи одягу гуцулів, призводить до того, що сам опис, хоч і дуже значний із мистецького погляду, ми розуміємо також як такий, що належить не художній літературі, а якійсь етнографічній праці.

Пізнавальний вимір набирає значення, яке перетинає межі роману як форми «художньої літератури». Але чи є це єдина форма, яка переходить межі роману і взагалі літератури? Виявляється, що в наступних томах цей «перетин» дає ще інші ефекти.

Так, другий том «Звада» є більш романістичним, хоча певною мірою зберігає й есеїстичний характер. Але вже в третьому томі «Листи з неба» ситуація є зовсім іншою. Пізнавальним, часом етнографічним пунктом виходу і центральною фабульною подією є хрестини дочки Фоки. Тут трапляються, як і в «Правді старих віків», прекрасні автономні тексти, наприклад, про гуцульських коней, про весняні барви світу, про гуцульську архітектуру. Ця частина твору перенасичена постатями різних народностей, визнань, верств і суспільних станів. Проте найбільшу увагу, нашу і автора, привертають розмови. Власне, не розмови, а діалоги. І тут ми будемо говорити про діалог як про літературну форму. Розмови, які найчастіше зустрічаються в романах, про все і про ніщо. На життєві теми, здається, герої Вінценза не говорять взагалі. Якщо вони не працюють, не танцюють, не співають або не мовчать, то говорять про важливі глобальні питання. Ці дискусії часом розбавлені суперечками, жартами, навіть виставами. Дуже часто герої Вінценза починають розповідати казки, перекази, легенди, приповідки. Але власне ці дискусії становлять основу розмов і зустрічей.

У «Листах з неба» виразно відокремлюються з тексту діалоги, як формально, так і композиційно, бо творять підрозділи або навіть цілі

розділи. Стають самостійними і незалежними, приймають форму автономної діалогової події. Такий окремих діалог ми зустрічаємо в «Пиво і дива», «Досконалому ватагу», «Кінець свята». Деякі з них є ніби циклом, рідко і скоріше формально пов'язаних діалогів. Цікаво, на наш погляд, презентують себе діалоги, розбудовані до розмірів розділу або функціонують як самостійні розділи, організовані на тематично-проблемній основі. Це «Oświata w dymie», «Postęp ciemności».

Наскільки «Листи з неба» показують крокування в бік діалогу, більше того, стають групою діалогів чи діалогом, настільки наступний том — «Барвінковий вінок» (при всій своїй різноманітності) — схиляється передусім у бік спогаду, а пізніше симпозиуму. Спогади, які ми тут зустрічаємо, видаються (що стосується форми) надто далекими від діалогу, але пов'язуються з ним. Але звернімо нашу увагу на симпозиум, також діалогову форму, але іншу, більш детальну і особливу. І задамо собі питання, чи можна «На високій полонині» визнати симпозиумом?

Це питання є значно делікатнішим, ніж у випадку епосу чи діалогу. З тієї причини, що діалог як форма у ХХ столітті може зустрічатися не дуже часто, але це не таке вже й рідкісне явище. Діалог почав досить буйно розвиватися з минулого століття на радіо та телебаченні. Більше того, він час від часу з'являється у філософській, критично-літературній есеїстиці і в суто літературному діалозі.

Інша справа з симпозиумом. Він не має у собі нічого живого чи актуального. Він весь належить минулому, культурі, яка давно минула. Тому зустріти симпозиум у літературі дуже важко. Аж до моменту появи «Високої полонини» Вінценза, яка нагадує симпозиум.

Придивімося ще раз детальніше на сам твір. Як ми вже знаємо, центральною подією фабули тут є весілля, бесіда. На цьому сконцентровано останній том. Усі попередні томи можна визнати приготуванням до тієї бесіди. Проте трохи незвичне приготування. Полягає воно в тому, що головній бесіді, тобто весіллю, передують низка інших бесід: у першому томі — День Розлуки, у другому — велике свято, пов'язане із закінченням лісових робіт, у третьому — хрестини доньки головного героя.

Більше того, серія цих бесід впорядкована на правилі наростання: кожна наступна бесіда розростається, набирає більшого значення, обростає діалогами і оповідями. Таким чином, із тому в том ми спостерігаємо зародження сим-

позіуму. Те, що в «Правді старих віків» виступає лише як тло, яке з'являється епізодично, а потім зникає, не набираючи ще діалогової форми, в «Листах з неба» перетворюється в окремі діалоги. Але чи ті діалоги складають симпозиум? Важко відповісти однозначно.

Треба зазначити, що весілля в «Барвінковому вінку» характеризується тим, що його майже взагалі там немає. Принаймні так виглядає ситуація в тексті. Його опис є максимально зредукований: до одного лише розділу другої книги під назвою «Віник». Три інші розділи тієї книги, а також всі розділи третьої книги — це оповідання або оповіді, пов'язані або переплетені розмовами весільних гостей. Час від часу кілька речень нагадують про весілля, яке відбувається. Загалом весілля відсутнє, немає частування, обряду. Відбувається симпозиум. У другій книзі під назвою «Агон» розділи «Оповідання старого віщуна Максима», «Розповідь про Жидівський Камінь», «Історія Дерея» містять оповіді, але з них неможливо зрозуміти, чи їх розповідали на весіллі, оскільки немає навіть маленького натяку на весільних гостей як слухачів, так, ніби тут бере участь лише один автор. Натомість в останній книзі «Вчора, сьогодні і завжди» автор ховається в тінь і слово беруть весільні гості. Це цілковитий симпозиум.

Треба зазначити, що на весіллі розповідають оповідання ті, хто хоче щось розказати і вміє це робити. Співрозмовники не сперечаються між собою, як у «Зваді» чи «Листах з неба», вони говорять про те, що виникає з багатолітнього досвіду і є корисним для майбутнього. Це певною мірою нагадує заповіт.

На думку Чаплеевіча, у творі Вінценца ця діалогова форма показує весь свій мистецький блиск.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bachtin M. Epos i Powieść (O metodologii badań nad powieścią) / M. Bachtin // Tegoż. Problemy literatury i estetyki, tłum. W. Grajewski. — Warszawa, 1982.
2. Bystron J. S. Epopa huculska / J. S. Bystron // Wiadomości Literackie. — 1937. — Nr 13.
3. Czapplewicz E. Zagadka genologiczna Stanisława Vincenza — Na wysokiej połoninie / E. Czapplewicz // Vincenz i krytycy. Antologia tekstów. Pod red. P. Nowaczyńskiego. — Lublin, 2003.
4. Hersch J. O Stanisławie Vincenzie / J. Hersch // S. Vincenz. Po stronie dialogu. T. 2. — Warszawa 1983.
5. Kott J. Listy Kassandry z ziemi berneńskiej / J. Kott // Kamienny Potok. Eseje. — Londyn, 1986.
6. Kuśniewicz A. Przedmowa / A. Kuśniewicz // Vincenz. Rawda starowieku.

Факт виступу у творі двох або більше літературних форм не є чимось незвичайним, особливим або навіть рідкісним. Тим паче, що в літературі взагалі немає творів чистих із погляду літературної форми. Виняток можуть становити твори, які є взірцями тієї чи іншої літературної форми, але і це не завжди точно. Абсолютно чистими є абстрактні моделі літературної форми — конструкції, збудовані з правил і форм. Конкретним творам далеко до такого стану. Майже кожен твір є «засмічений» формами, відмінними від тієї, представником якої він є, оскільки поєднує риси різних (двох або більше) форм. Навіть якщо твір реалізує лише одну форму, то все рівно у ньому залишається ще певний, так би мовити, просвіт, який дає йому право час від часу відходити в сторону іншого напрямку.

Таким чином, ми побачили, що визначити якусь одну літературну форму, яка б підходила до всіх чотирьох книг Вінценца, дуже важко. Переглянувши дослідницькі праці у сфері «вінцензології», які з'являлися на тему генології твору, можна прийти до висновку, що всім спробам зарахувати «На високій połoninie» до якоїсь однієї літературної форми чинять опір принаймні деякі частини трилогії. Певні видові риси, конститутивні до одного тому, неможливо взагалі відшукати в інших. Тому дослідники творчості Вінценца уникають об'єднувати в одну літературну форму весь твір письменника, а класифікують окремі томи трилогії. Цей факт призводить до того, що «Правду старих віків» вважають епосом, «Зваду» — романом, «Листи з неба» — діалогом, а «Барвінковий вінок» — спогадом чи симпозиумом.

7. Miłosz Cz. The History of Polish Literature / Cz. Miłosz. — New York–London (wyd. 2).
8. Ortega y Gasset J. Uwagi o powieści / J. Ortega y Gasset // dehumanizacja sztuki i inne eseje. — Niklewicz, 1980.
9. Vincenz S. Na wysokiej połoninie. Pasma 1. Prawda starowieku. Obrazy dumy i gawędy z Wierchowiny Huculskiej / S. Vincenz. — Warszawa, 1980.
10. Vincenz S. Na wysokiej połoninie. Pasma 2. Nowe czasy. Księga 1: Zwada / S. Vincenz. — Warszawa, 1981.
11. Vincenz S. Na wysokiej połoninie. Pasma 2. Nowe czasy. Księga 2: Listy z nieba / S. Vincenz. — Warszawa, 1982.
12. Vincenz S. Na wysokiej połoninie. Pasma 3. Barwinkowy wianek / S. Vincenz. — Warszawa, 1983.